

*Годжек Я. С.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії IV курсу
спеціальності 293 – Міжнародне право
кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету*

ПРАВИЛА ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ВІДПОВІДНО ДО НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правил поведінки з військовополоненими відповідно до норм міжнародного права. Згідно з нормами міжнародного гуманітарного права за будь-яких обставин до військовополонених слід ставитися гуманно. Вони захищені від будь-яких актів насильства, а також від залякування, образ та суспільної цікавості. Міжнародне право також визначає мінімальні умови тримання під вартою, які охоплюють такі питання, як проживання, харчування, одяг, гігієна та медичне обслуговування. Всі ці аспекти дослідженні в статті.

Підкреслено, що у ситуаціях інтернування або тримання під вартою несприятливі соціальні умови, такі як ізоляція або втрата родинних і соціальних контактів, можуть серйозно вплинути на фізичне та психічне здоров'я військовополоненого. Позначено, що різні види поведінки можуть підпадати під цю заборону, наприклад, застосування електрошоку, психологічне насильство, сильні побиття різними предметами та ін.

Проаналізовано статтю 13 Женевської Конвенції про поведінку з військовополоненими, яка забезпечує гуманне поведінку з усіма військовополоненими з моменту потрапляння під владу ворога до остаточного звільнення та репатріації.

Позначено, що стаття 13 містить зобов'язання держави, яка тримає в полоні, завжди захищати військовополонених, зокрема від актів насильства чи залякування, а також від образ та суспільної цікавості. Цей обов'язок передбачає захист їх від будь-якого фізичного чи психологічного насильства чи загрози такого насильства, а також заборону принижувати військовополонених.

Підкреслено, що вимога поваги фізичної недоторканості ув'язнених-військовополонених також направлена на регулювання умов їхнього життя та є важливим правилом поведінки з усіма військовополоненими.

Проаналізовано норми Женевської Конвенції про поведінку з військовополоненими, що присвячені умовам утримання жінок та дітей. Підкреслено, що жінки та молоді ув'язнені, включаючи дітей, піддаються високому ризику стати об'єктом сексуального насильства.

Позначено, що стаття 15 Женевської Конвенції про поведінку з військовополоненими вимагає надавати всі аспекти технічного обслуговування та медичної допомоги військовополоненим. У статті наведені приклади поведінки з військовополоненими, які оголосили голодування, що є сьгодні окремою проблемою.

Зроблено висновок, що хоча Женевська Конвенція про поведінку з військовополоненими не містить жодного чіткого положення, що регулює обшуки ув'язнених, це положення потрібно більш детально регламентувати в законодавстві України.

Ключові слова: військовополонений, міжнародне гуманітарне право, Женевська конвенція, умови утримання, фізична недоторканість, гуманне поведінку.

Постановка проблеми. Правила захисту військовополонених є специфічними і вперше були детально викладені в Женевській конвенції 1929 року. Вони були уточнені в третій Женевській конвенції 1949 року після уроків Другої світової війни, а також у Додатковому протоколі I 1977 року. За будь-яких обставин до військовополонених слід ставитися гуманно.

Розглянемо більш детально правила утримання та поведінки з військовополоненими. Дослідження цієї практики є доцільним в сучасних умовах для нашої держави, для виявлення прогалин у законодавстві та на практиці, та з'ясування шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні аспекти статусу військовополонених та режим військового полону досліджували такі науковці як А. В. Войціховський, М. А. Грига, М. В. Грушко, К. П. Горда, І. М. Жаровська, В. Лисик, Я. В. Міняйлук, В. Й. Пашинський, В. Репецький та ін. Однак в більшості наукових праць достатня увага правилам поведінки з військовополоненими відповідно до норм міжнародного права – не приділяється.

Метою цієї статті є дослідження правил поведінки з військовополоненими відповідно до норм міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Стандарт гуманного ставлення однаково застосовується до всіх категорій захищених осіб як у міжнародному, так і в неміжнародному збройному конфлікті, враховуючи, що він ґрунтується на фундаментальній концепції людської гідності. Таким чином, практика щодо інших положень гуманітарного права може слугувати корисним керівництвом щодо того, яке гуманне поведінку вимагається відповідно до статті 13 Женевської Конвенції про поведінку з військовополоненими (далі – ЖК III).

Після Другої світової війни загальновизнано, що не можна посилатися на військову необхідність чи відмінити норми гуманітарного права, і це ж стосується ст. 13, яка не передбачає виключень на основі військової необхідності. Таким чином, аргументи військової необхідності не виправдовують дії чи бездіяльність, які не відповідають вимогам гуманного ставлення до військовополонених.

У ситуаціях інтернування або тримання під вартою несприятливі соціальні умови, такі як ізоляція або втрата родинних і соціальних контактів, можуть серйозно вплинути на фізичне та психічне здоров'я ув'язненого. Різні види поведінки можуть підпадати під цю заборону, якщо вони серйозно

загрожують фізичному чи психічному здоров'ю ув'язненого. На відміну від катувань, така поведінка не обов'язково має здійснюватися з певною метою. Методи заподіяння шкоди військовополоненим також включають: застосування електрошоку; сильні побиття різними предметами; тривале перебування на сонці; тривале утримання в одиночній камері; психологічне насильство, наприклад, імітаційні страти; навмисне тривале позбавлення води, їжі або елементарних санітарних приміщень; систематичне недосипання; і болісні методи примусу чи обмеження.

Представники МКЧХ помітили, що там, де відбувається насильство та знущання в таборах для військовополонених, воно, як правило, системне та інституційне, а не спонтанне. Зловживання здебільшого здійснюють охоронці табору, але інколи табірна влада допускає сторонніх осіб, які займаються подібними діями. Крім того, є випадки, коли винуватцями насильства є представники ув'язнених та/або інші ув'язнені [1].

Ув'язненому можуть заподіювати шкоду і медичні працівники, які несуть відповідальність у випадку смерті або серйозної загрози здоров'ю ув'язненого через непотрібні медичні процедури, спрямовані на заподіяння шкоди ув'язненому. Крім того, за даними МКЧХ, однією з найпоширеніших причин смерті в таборах для військовополонених є медична недбалість. Ув'язнені, які страждали від проблем зі здоров'ям, померли через відсутність необхідної медичної допомоги.

ЖК III забороняє не тільки фізичні каліцтва, а й катування, нелюдське поводження або навмисне заподіяння великих страждань чи серйозної шкоди тілу чи здоров'ю [2]. Крім того, військовополонені не можуть бути піддані каліцтвам як частина покарання навіть згідно з національним законодавством держави, яка утримує військовополонених.

Стаття 13 ЖК III встановлює також загальне зобов'язання захищати військовополонених від шкоди, незалежно від її джерела. Таким чином, держава, яка тримає під вартою, повинна захистити в'язнів, які знаходяться в її руках, від насильства з боку інших ув'язнених. Це може бути особливо важливим у випадках, коли в'язні, які здалися або дезертирували, зазнають помсти з боку колишніх товаришів, що може призвести до необхідності розмістити їх у різних приміщеннях для полонених.

З розвитком технологій, ув'язнені стали піддаватися суспільній цікавості через фотографічні зображення та відеозаписи. Так було вже під час Другої світової війни, коли всі сторони широко використовували фото- і кінопропаганду. Під час наступних збройних конфліктів, як зазначає К. Майя та інші дослідники, зображення військовополонених часто з'являлися на телебаченні, а пізніше розміщувалися в Інтернеті [3, р. 196-197]. Наприклад, під час війни у В'єтнамі американських льотчиків, які потрапили у владу ворога, показували по телебаченню, де їх змушували робити антиамериканські заяви [3, р. 194-195]. Подібні методи пропаганди використовувалися під час ірано-іракської війни 1980-х років, а також під час війни в Перській затоці 1990-1991 років, коли демонструвалися зображення військовополонених з обох сторін, іноді в принизливих умовах і позах [3, р. 196-197].

Вимога поваги фізичної недоторканності ув'язнених також направлена на регулювання умов їхнього життя. Відповідно до принципу гуманного ставлення держава, яка тримає в полоні,

зобов'язана забезпечити «адекватні умови утримання» для військовополонених під час їхнього полону [4, р. 372].

Окремі норми ЖК присвячені умовам утримання і найбільш незахищених верств населення – жінкам та дітям. Жінки та молоді ув'язнені, включаючи дітей, піддаються високому ризику стати об'єктом сексуального насильства, це постійно підкреслюють зарубіжні дослідники [5, р. 517, 526]. Хоча практика показала, що чоловіки в таборах для військовополонених також піддаються звалтуванням та іншим формам сексуального насильства, таким як роздягання догола в громадських місцях, генітальне насильство чи примусова стерилізація [6, р. 265-267].

Під час полону особи, позбавлені волі, можуть бути піддані сексуальному насильству, причому жінки та гендерні меншини піддаються особливо високому ризику. Обов'язок поважати фізичну недоторканність військовополонених підтверджує заборону сексуального насильства, яка міститься в інших положеннях міжнародного гуманітарного права.

Повага до особи також охоплює повагу до всіх основних атрибутів людської особистості, включаючи її релігійні, політичні, інтелектуальні та соціальні переконання, стать та сексуальну орієнтацію [7, р. 477-478.]. Хоча полон може обмежувати здатність особи діяти відповідно до цих переконань, стаття 14 ЖК вимагає, щоб будь-які такі обмеження не виходили за межі того, що необхідно для самого полону [8].

Відповідно до цього, повага до особи вимагає гідного поводження з усіма військовополоненими з урахуванням їхнього почуття власної гідності, наприклад, щодо одягу. Стаття 14 ЖК III виключає будь-яке поводження під час ув'язнення, яке принижує ув'язнених, наприклад, зневажливу лексику або сексуальні чи інші домагання. Те, що є принизливим поводженням у конкретному випадку, залежить від ширшого кола факторів, включаючи культурне, соціальне та релігійне походження людини, стать та вік.

Крім того, повага до моральної цілісності вимагає, щоб держава, яка тримала під вартою, врахувала гендерні аспекти при плануванні та управлінні таборами військовополонених, щоб захистити в'язнів від навмисного чи ненавмисного приниження на основі статі [9, р. 90]. Показовим є обшуки військовополонених. Хоча III ЖК не містить жодного чіткого положення, що регулює обшуки ув'язнених, така ж ситуація і з національним законодавством.

Держави, які тримають під вартою, намагалися політично впливати на військовополонених у ряді збройних конфліктів після Другої світової війни [10, р. 435-438]. Хоча пропаганда, як правило, не заборонена міжнародним гуманітарним правом, особливі міркування застосовуються в контексті полону, коли в'язням може бути важко або неможливо уникнути спроб Держави, яка тримає в полоні, вплинути або маніпулювати їхніми думками та переконаннями. Будь-яка пропаганда, яка залякує військовополонених, буде суперечити статті 13 ЖК III.

Зобов'язання поважати моральну недоторканність військовополонених порушуються, коли держава, яка тримає в полоні, використовує їх у пропагандистських цілях. У міжнародних збройних конфліктах після закінчення Другої світової війни МКЧХ став свідком використання військовополонених для політичних мітингів, де їх змушували скандувати політичні гасла проти держави, від якої вони залежали. Будь-яка така екс-

плуатація військовополонених у пропагандистських цілях, будь то через політичні мітинги чи викриття їх на телебаченні чи в соціальних мережах, є порушенням статті 14 ЖК III. Примусова участь військовополонених у політичних демонстраціях також буде заборонена відповідно до частини 2 статті 13, яка забороняє піддавати військовополонених суспільній цікавості.

Стаття 14 ЖК III закликає поважати честь військовополонених. Це зобов'язання відображено в ряді положень ЖК III, які спрямовані на захист честі військовополонених, зокрема щодо військових структур, відзнак і кодексів честі.

Стаття 15 ЖК III вимагає від держави, яка тримає під вартою військовополоненого, надавати всі аспекти технічного обслуговування та медичної допомоги «безкоштовно» [8]. Під час минулих конфліктів МКЧХ був свідком ситуацій, коли військовополонені були змушені купувати гігієнічні матеріали на свою заробітну плату, порушуючи статтю 15, що призвело до погіршення санітарних умов у таборі.

Обов'язок забезпечувати утримання ув'язнених жодним чином не зменшується, якщо вони отримують будь-яку допомогу з країни походження або від гуманітарних організацій. Навіть якщо держава, яка тримає в полоні, має економічні проблеми, які ускладнюють надання військовополоненим необхідні умови утримання і надання медичної допомоги, зобов'язання залишається. Ця стаття діє як мінімальна гарантія; вона зобов'язує державу, яка тримає в полоні, задовольняти всі основні потреби військовополонених, які знаходяться в її руках.

Тип і стандарт технічного обслуговування, які необхідні в конкретному випадку, також залежать від часу, місця та інших обставин ув'язнення. Наприклад, жаркий і вологий клімат може становити більший ризик деяких захворювань (наприклад, малярії), і його необхідно враховувати при організації проживання, медичної допомоги та ліків. Крім того, характер і рівень потреб одразу після того, як комбатант потрапив у владу ворога, можуть відрізнятися від тих, які виникають після евакуації полоненого із зони бойових дій та переведення до табору [11].

Окремою проблемою в цьому відношенні є поводження з військовополоненими, які оголосили голодування. У двох деклараціях про медичну етику Всесвітньої медичної асоціації розглянуто етичну дилему та конфлікт цінностей, які виникають у лікарів, коли ув'язнений вирішує відмовитися від їжі. Згідно з цими деклараціями, повага до особистої автономії вимагає, щоб ув'язнений, який добровільно відмовляється від їжі не може годуватися штучно [12]. Незважаючи на ці міжнародно встановлені стандарти, держави на практиці застосовують різні підходи до голодуючих ув'язнених. Деякі прямо дозволяють особі, яка голодує, вводити ентеральне годування з певною формою обмеження проти її волі, якщо існує серйозна небезпека для життя або здоров'я особи [13, р. 424]. Інші держави покладаються на автономію ув'язненого або на свої попередні письмові інструкції щодо лікування навіть ціною смерті людини від голоду.

Позиція МКЧХ з цього питання дуже відповідає позиції, висловленої Всесвітньою медичною асоціацією в Токійській і Мальтійській деклараціях. На думку МКЧХ, важливо поважати вибір затриманих і зберігати їх людську гідність. Відмова ув'язненого від харчування чи лікування для подолання наслідків голодування має поважатися, якщо лікар вважає, що ув'язнений здатний сформулювати неушкоджене й раціональне

судження щодо наслідків такої добровільної відмови [14]. Ця точка зору відповідає положенням статті 11(5) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року, яке аналогічним чином дозволяє військовополоненим відмовитися від операції, навіть якщо лікар вважає це важливим для їхнього виживання.

Для України правила поводження з військовополоненими має актуальне значення. Сьогодні в нашому законодавстві досі не достатньо впорядкованим на державному рівні залишається питання щодо збору, охорони та забезпечення тримання військовополонених й інтернованих осіб в період наявного конфлікту. На погляд Т. І. Блистіва: «враховуючи реалії сьогодення, це питання потребує негайного врегулювання шляхом прийняття ряду нормативно-правових актів» [15, с. 122]. Погоджуємось з думкою дослідника та констатуємо, що сьогодні є необхідність більш детально регламентувати питання поводження та утримання військовополонених.

Висновки. Отже, ми констатуємо, що право військовополонених на повагу до їхньої фізичної недоторканності тягне за собою право на захист від будь-яких фізичних ушкоджень або від актів насильства, завданих агентами держави, що тримає в полоні, членами її збройних сил, громадськістю чи іншими полоненими – це одне з перших і найголовніших правил поводження з військовополоненими відповідно до принципу гуманності.

Законодавство України не містить жодного чіткого положення, що регулює обшуки ув'язнених-військовополонених, що також є важливим аспектом правил поводження з військовополоненими відповідно до норм міжнародного права. Ми пропонуємо деталізувати це положення та позначити, що обшуки повинні проводитися особою тієї ж статі, коли це можливо, щоб зменшити ризик приниження ув'язненого, якого обшукують.

Література:

1. Report of the mission dispatched by the Secretary-General on the situation of prisoners of war in the Islamic Republic of Iran and Iraq: note / by the Secretary-General. New York: UN, 24 Aug. 1988. 43 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/45769> (дата звернення: 13.01.2023).
2. Customary International Humanitarian Law, Practice relating to Rule 92, section IV. Geneva: ICRC. URL: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_rul_rule92 (дата звернення: 13.01.2023).
3. Maia C., Kolb R., Scalia D. La Protection des Prisonniers de Guerre en Droit International Humanitaire. *Revue québécoise de droit international*. 2014. Vol. 27. № 2. P. 194-200.
4. Fleck D. The Handbook of International Humanitarian Law. 3rd edition. Oxford University Press, 2013. 816 p.
5. Arkles G. Safety and Solidarity Across Gender Lines: Rethinking Segregation of Transgender People in Detention. *Temple Political & Civil Rights Law Review*. 2009. Vol. 18. № 2. P. 515-560.
6. Sivakumaran S. Sexual Violence Against Men in Armed Conflict. *European Journal of International Law*. 2007. Vol. 18. № 2. P. 253-276.
7. Otto D. Gender and Sexual Diversity: A Question of Humanity. *Melbourne Journal of International Law*. 2016. Vol. 17. № 2. P. 477-488.
8. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 13.01.2023).
9. Dolan C. Victims Who are Men. *The Oxford Handbook of Gender and Conflict*. 2018. February. P. 86-102.

10. Allan R. The Legal Status of Prisoners of War: A Study in International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia; Academic Bookstore, 1976; 2017. 523 p.
11. Eritrea-Ethiopia Claims Commission – Partial Award: Prisoners of War – Eritrea's Claim 17. *Reports Of International Arbitral Awards*. 1 July 2003. Vol. XXVI. P. 23-72. URL: https://legal.un.org/riaa/cases/vol_XXVI/23-72.pdf (дата звернення: 13.01.2023).
12. British Medical Association. WMA Declaration of Malta: A background paper on the ethical management of hunger strikes. *World Medical Journal*. June 2006. Vol. 52. № 2. P. 36-43.
13. Paik A. Naomi. Representing the Disappeared Body: Videos of Force-Feedings at Guantánamo. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*. 2018. Vol. 9. № 3. P. 423-448.
14. Hunger Strikes in Prisons: The ICRC's Position. ICRC, 31 January 2013. URL: <http://surl.li/eifqg> (дата звернення: 13.01.2023).
15. Блестів Т.І. Нормативно-правове забезпечення в Україні питання утримання та поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період. *Інформація і право*. 2018. № 2(25). С. 117-123.

Hodzhek Ya. Rules for the treatment of prisoners of war in accordance with the standards of international law

Summary. The article is devoted to the study of the rules of treatment of prisoners of war in accordance with the norms of international law. According to international humanitarian law, prisoners of war should be treated humanely under any circumstances. They are protected from any acts of violence, as well as from intimidation, insults and public curiosity. International law also defines minimum conditions of detention, covering such matters as accommodation, food, clothing, hygiene and medical care. All these aspects of research in the article.

Article 13 of the Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War, which ensures the humane treatment of all prisoners of war from the moment they fall under the power of the enemy to their final release and repatriation, is analyzed.

It is noted that Article 13 contains the obligation of the detaining power to protect prisoners of war at all times, in particular from acts of violence or intimidation, as well as from insults and public curiosity. This duty includes protecting them from any physical or psychological violence or the threat of such violence, as well as the prohibition of humiliating prisoners of war.

It is emphasized that the requirement to respect the physical integrity of prisoners-of-war is also aimed at regulating their living conditions and is an important rule of treatment for all prisoners of war.

The norms of the Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War, which are devoted to the conditions of detention of women and children, are analyzed. It is emphasized that women and young prisoners, including children, are at high risk of becoming the object of sexual violence.

It is noted that Article 15 of the Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War requires providing all aspects of maintenance and medical care to prisoners of war. The article gives examples of the treatment of prisoners of war who went on hunger strike, which is a separate problem today.

It was concluded that although the Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War does not contain any clear provision regulating searches of prisoners, this provision needs to be regulated in more detail in the legislation of Ukraine.

Key words: prisoner of war, international humanitarian law, Geneva Convention, detention conditions, physical integrity, humane treatment.